

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

MARKAZIY OSIYO XALQLARIDA ISLOM DININI KIRIB KELISHING MA'NAVIY AXLOQIY JIHATLARI

SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF ISLAM IN THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИСЛАМА У НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ilmiy rahbar: X. U. Samatov

Talaba: S. O. Ibragimov

TATU Samarqand filiali Telekomunikatsiya texnologiyalari
va kasb ta'lim fakulteti TT 23-05 guruh talabasi
e-mail: sohrobibragimov@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada islom dinining Markaziy Osiyo bo'ylab tarqalishi hamda islom dini haqida umumiy tushunchalar hamda ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: islom, din, xalifa, payg'ambar, hadis, Qur'on, ilm, ma'rifat, adolat.

Markaziy Osiyoga islomning kirib kelishi va ijtimoiy-ma'naviy tarbiyadagi o'zgarishlar.

Islom dini Movarounnaxrga VII asrning ikkinchi yarmida, aniqroq qilib aytganda, arab istilochilarining birinchi yurishi 651 yilda Ubaydulloh Ibn Ziyod boshchiligida amalga oshiriladi. 676 yilda esa Said Ibn Usmon rahbarligida Buxoro, Sug'diyona, Kesh, Nasaf shaharlariga hujum qilinadi. Ikkinchi yurish 705 yilda Qutayba Ibn Muslim tomonidan boshlandi va arablar istilolari natijasida kirib keladi. Islom lashkarlariga asosan sahobalar va tobe'inlar sarkardalik qilar edilar. Ular qaysi shaharni zabt etsalar, o'sha joyda darhol masjidlar qurar, aholisiga diniy ta'lim berish uchun sahobalardan maxsus vakillar qoldirib ketardilar. Shu tariqa Buxoro, Samarqand, Shosh, Termiz kabi ko'plab shaharlarda Qur'oni Karim va Payg'ambar Hadisi Shariflari o'qitilib, targ'ib qilinadi. Markaziy Osiyo aholisini islomga kiritish 715 yillargacha davom etadi. Islomlashtirish jarayoni juda qiyin va

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

murakkab davr hisoblanadi. Mintaqada yangi siyosiy kuchning paydo bo'lishi oqibatida O'rta Osiyo ikki qismga bo'lindi: 1) Movarounnahr («Ikki daryo oralig'i») va 2) Arodi at-turk («Turklar yerlari», ya'ni arablarga bo'ysunmagan hukmdorlar yerlari). Mazkur ikki hududda islomlashuv jarayonlari turli xilda kecha boshladi. Movarounnahrning islomlashuviga quyidagi ikki omil bevosita o'z ta'sirini o'tkazdi. Abu Muslim (747-755) qo'zg'oloni davrigacha O'rta Osiyoda islomdan oldingi davr hukmdorlari (ixshid, buxorxudot va boshqalar) o'z mavqelarini saqlab turdilar. Jumladan, ular mahalliy aholini boshqarish va ulardan arablar uchun soliq yig'ish vazifalarini bajardilar. Ummaviy hukmdorlari mamlakat ichki ishlariga bevosita aralashmasdan, mahalliy sulolalardan o'lpon olish bilan cheklanardilar. Ba'zida bu o'lpon mahalliy aholidan yig'ilgan jiz'ya (boshqa din vakillaridan yig'iladigan soliq) sifatida qabul qilinardi. Bu esa keyinchalik islom dinini qabul qilgan aholidan oddiy soliq yoki jiz'ya yig'ish masalasida chigallikning kelib chiqishiga sabab bo'ldi. Ikkinchi omil Umaviylar davrida (661-750) arablarning mahalliy aholi tarafidan islom dinining qabul qilinishiga monelik qilishlari bilan bog'liqdir. Chunki arablar ilk davrda talay imtiyozlarga ega edilar. Bu davr qoidalariga ko'ra, islom dinini qabul qilgan kishi «arab»ga aylanar, ya'ni jamiyatda arablar kabi imtiyozlarga ega.

Bu holda mahalliy musulmonlardan jiz'ya olmaslik, arab va arab bo'lmagan musulmonlarning teng huquqliligi uchun kurash olib borgan islom dini ichidagi murji'iyalar diniy-siyosiy harakati g'oyalari Movarounnahrda keng tarqalish imkoniga ega bo'ldi. Chunki o'lkada arab bo'lmagan musulmonlarning haq-huquqlari arablar tomonidan poymol etilardi. Murji'iyalarning faol harakatlari VIII asrning 20-40 yillariga to'g'ri keladi. Murji'iy al-Horis ibn Surayj qo'zg'oloni (734-746) Movarounnahr aholisi tarafidan qizg'in qo'llab-quvvatlandi. VII asrda shakllana boshlagan murji'iyalarning aynan imon va amalning ayri-ayri ekanligi haqidagi qarashlari bu hududda yerli aholining hech bir qiyinchiliksiz islomni qabul qilishlariga, shuning barobarida, yangi shakllanayotgan islom jamiyatida teng huquqlilikka erishishlariga qulay sharoit yaratib berdi; keyinchalik esa – ular garchi

¹ Al-Jallad, Ahmad (30 May 2011). "Polygenesis in the Arabic Dialects". *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. BRILL. doi:10.1163/1570-6699_eall_EALL_SIM_000030. ISBN 9789004177024.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

arab tilini, qiyin diniy amallarni, o'zlariga butkul yot muhitni to'la anglab yetmasalar-da, ijtimoiy mavqelari va milliy-madaniy qadriyatlarini saqlab qolishga muvaffaq bo'ldilar. Abu Muslim (749 yil) harakati g'alabasi oqibatida arab bo'lmagan musulmonlarning arablar bilan teng huquqlilikka erishishi natijasida murji'iylik g'oyalari siyosiy-ijtimoiy sohadan ilohiyot fani jabhasiga ko'cha boshladi.

Markaziy Osiyoda islom dini islom tarixining boshidan beri mavjud. Islomning sunniylik tarmog'i Markaziy Osiyoda eng ko'p e'tiqod qilinadigan din hisoblanadi. Pomir platosi va g'arbiy Tyan-Shan tog'larida (deyarli faqat ismoiliylar) imomiylik va ismoiliylik mazhabidagi shialik hukmron bo'lib, Samarqanddan Buxorogacha bo'lgan Zarafshon daryosi vodiysida (deyarli faqat imomiylar) ko'p sonli aholi bo'lgan. Islom dini O'rta Osiyoga 8-asr boshlarida musulmonlarning mintaqani bosib olishi doirasida kirib kelgan. Ko'plab taniqli islom olimlari va faylasuflari O'rta Osiyodan chiqqan va bir qancha yirik musulmon imperiyalari, jumladan Temuriylar va Mug'ullar imperiyasi ham O'rta Osiyoda vujudga kelgan. 20-asrda Sovet Ittifoqi Markaziy Osiyoda Sovet Ittifoqi va Shinjonda Xitoy Xalq Respublikasi tomonidan diniy amaliyotga qattiq cheklovlar kiritildi.²

751-yilda Abbosiylar xalifaligi va Xitoy Tan sulolasi o'rtasida O'rta Osiyoni nazorat qilish uchun Talas jangi mintaqada ommaviy islomni qabul qilishni boshlashda burilish nuqtasi bo'ldi. Turk xoqonliklarining aksariyati 10-asrda islom dinini qabul qilgan. 922-yil 12-mayda Bag'dod xalifasi elchisi Ahmad ibn Fadlanning Volga Bolgariyasiga kelishi hozirgi Tataristonda bayram sifatida nishonlanadi. Ko'pgina ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy institutlarning musulmonlar yetakchiligi ta'siriga tushishi tufayli mintaqada birinchi bo'lib shahar markazlari Islom dinini qabul qilgan. Qishloq hududlari sezilarli darajada keyinroq islomlashtirildi. Shahar joylari, odatda, ulamolarning ma'naviy ta'sirida bo'lgan bo'lsa-da, so'fiy tasavvufchilar qishloq joylarida katta hokimiyatga ega edilar.

Mintaqaning islomlashuvi mintaqadagi mahalliy madaniyatlarga kuchli ta'sir ko'rsatdi va ularni islom sivilizatsiyasining bir qismi sifatida shakllantirdi. Mintaqadagi islomlashuv islomni mahalliy madaniyatlarga qorishtirish, xalq islomi

² Biard, Aurelie. *Bibliography: Religion in Central Asia (Tsarist Period to 2016)*. CAP Papers 169.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

deb nomlanuvchi islomiy odatlarning yangi shakllarini yaratishga ham ta'sir ko'rsatdi. Ularning eng ko'zga ko'ringan tarafdori Xoja Ahmad Yassaviy bo'lib, uning so'fiy Yassaviya mazhabi mahalliy ko'chmanchilarga juda yoqdi. Ba'zilar Yassaviyni xojag'on deb e'lon qilishsa, ba'zi olimlar uning shia alaviy va bektoshiylarga ta'sirini e'tiborsiz qoldirib bo'lmasligini ta'kidlaydilar. Markaziy Osiyo islom olimlari va faylasuflari, jumladan, Al-Xorzimiy, Abu Rayhon Beruniy, Forobiy, Avitsenna keyingi asrlarda Yevropa ilm-fani rivojiga muhim ta'sir ko'rsatdilar. Turk-mo'g'ul qabilalari deyarli butunlay islomning ba'zi qoidalarini, masalan, spirtli ichimliklarni iste'mol qilishni yoki namozdan oldin cho'milishni rad etishi jarayoni sekin kechdi. Biroq, bu ularning Xudoga bo'lgan e'tiqodi va islom qonunlari hamda matniga sodiqlikdan ko'ra ko'chmanchi turmush tarzi va mahalliy urf-odatlari bilan bevosita bog'liq deb ishoniladi.

1860-yillarning o'rtalaridan 1917-yilgacha O'rta Osiyoda hukmronlik qilgan Rossiya imperiyasi Islom diniga keng yo'l ochgan bo'lsa-da, 1917-yilgi inqiloblar va undan keyingi fuqarolar urushi ortidan sovet hokimiyatining o'rnatilishi dinga marksistik qarshiliklarni keltirib chiqaradi. 1920-yillar boshidagi bolsheviklar hukmronligining dastlabki bir necha yillarida sovet amaldorlari O'rta Osiyoda o'z o'rnini mustahkamlash uchun boshqa maqsadlarni (madaniyatni modernizatsiya qilishga urinish, maktablar qurish, ayollar mavqeini yaxshilash) birinchi o'ringa qo'yib, pragmatik yo'l tutdilar. Bu davrda bolsheviklar o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun jadidlar (ma'rifatni yaxshilash kabi ijtimoiy va madaniy islohotlarga intilayotgan musulmonlar) bilan hamkorlik qildilar. Bu jarayonda bolsheviklar 1920—1930-yillarda O'rta Osiyoning etnik jihatdan alohida respublikalarga bo'linishi jarayonida targ'ibot-tashviqot yo'li bilan va o'z siyosatiga mos mansabdor shaxslarni tayinlash orqali marksistik mafkuraga mos yangi siyosiy elitani yarata oldilar. 1926-yilda Sovet hukumati rasmiy siyosatni islomga bag'rikenglikdan qoralashga o'zgartirish uchun Markaziy Osiyo ustidan yetarlicha nazorat mustahkamlandi, deb qaror qildi. Hukumat xususiy diniy maktablarni davlatga qarashli davlat maktablari foydasiga yopdi. 1927-1929-yillarda davlat Markaziy Osiyoda masjidlarni yopish kampaniyasini olib bordi. Bu operatsiya to'liq hujjatlashtirilmagan, ammo mavjud hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, jarayon ko'pincha zo'ravonlik va qattiq nazorat ostida bo'lgan. Ko'pincha o'zini o'zi

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

tayinlagan amaldorlar tomonidan imomlarni hibsga olish va binolarni vayron qilish hollari kuzatilgan. Islom kommunizm dushmani sifatida qoralangan.³

Islomning rivojlanishiga Movarounnahrda yetishib chiqqan allomalar katta hissa qo'shdi. Imom Buxoriy kitob holiga keltirgan hadislar to'plami — „Al-Jome as-Sahih“ Islom dinida Qur'oni Karimdan keyingi ikkinchi manba hisoblanadi. Buxoriy va uning safdoshlari Islom ilohiyotining barcha yo'nalishlari bo'yicha muhim tadqiqotlar qildilar. Jumladan, Islom nazariyotchiligida yuqori baholanadigan „Ilal ashshariat va Xatm ul-Asliyot“ risolasini ta'lif etgan Hakim Termiziy, Islom huquqshunosligini o'rganishning asosiy qo'llanmasi hisoblangan „Hidoya“ning muallifi Burhoniddin Marg'ioniy, Islom aqidasi asoslarini muayyan tartibga solgan, kalom ilmida maktab yaratgan Imom Moturidiy (qarang Moturidiylik), buyuk faqih Abu Lays Samarqandiy, musulmon dunyosining eng e'zozli muxaddislaridan Iso Termiziy, qomusiy ilmlar sohibi, xususan, tafsir, hadis, shariat qonunshunosligida salmoqli asarlar bitgan Zamaxshariy, tasavvufda o'ziga xos iz qoldirgan Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Mahdumi A'zam, Najmiddin Kubro, So'fi Olloyor, Xo'ja Ahror, Abduxoliq G'ijduvoni va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin. Ular musulmon e'tiqodini xalq dunyoqarashi bilan uyg'unlashtirganliklari tufayli O'rta Osiyoda madaniy hayotning adabiyot, me'morlik, musiqa kabi sohalarida taraqqiyot yuzaga keldi.⁴

Ana shu ma'rifatni kishilarimiz jon-jon deb qabul qiladilar va yaxshi o'gitlariga amal qiladilar. Mehr-oqibatli, oriyatli, nomusli bo'lishga, izzat-ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar». Demak, deyarli 15 asrdan beri ko'p musulmonlar (qariyb 1,5 milyard) ning axloqiy-ma'naviy dunyosini mustahkamlab kelayotgan islom dini, Qur'oni Karim, Hadislar, ayniqsa hadis ilmining buyuk allomalari (muxaddislari) Ismoil al-Buxoriy (810-870 y), Imom at-Termiziy (824-892 y) lar g'oyalarining ahamiyati bugungi kunda ham beqiyosdir. Markaziy Osiyo xalqlari axloqiy-pedagogik fikrlari tarixiy taraqqiyotida VIII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan va IX – XV asrlarda mintaqamizda keng yoyilgan tasavvuf yoki sufiyizm

³ <https://www.amerikaovozi.com/a/central-asia-islam/2514565.html>

⁴ Paksoy, HB. *ALPAMYSH: Central Asian Identity under Russian Rule*. Hartford, Connecticut: AACAR, 1989. ISBN 978-0962137907

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

falsafasi, ayniqsa uning ko'zga ko'ringan vakillari Hoja Ahmad Yassaviy (1041-1167 y), Najmiddin Kubro (1145-1221 y), Bahovuddin Naqshbandiy (1318-1389 y) lar ta'limotlarining ahamiyati katta bo'ldi.

Islom qariyb ming yildan beri Markaziy Osiyo xalqlari hayotining ajralmas qismiga aylangan. Oradan asrlar o'tib, mintaqada hukmronlik diniy g'oyalardan xoli dunyoviy davlatlar qo'lga o'tgan bo'lsa-da, islomiy asosga ega urf-odatlar, dunyoqarash va madaniyat oddiy xalq hayotidan, xususan, diniy amallardan uzoq dunyoviy odamlar turmushidan ham mustahkam o'rin olgan. So'nggi yillarda mintaqaning diniy hayotini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar soni ortdi. Islomning, asosan, siyosiy jihatiga e'tibor qaratuvchi tadqiqotchilar, ko'pincha, dindorlar sonining oshishini radikalizm va ekstremizmning kuchayishi bilan bog'lashadi. Pitsburg universiteti tadqiqotchisi Deyvid Montgomeriga ko'ra, bunday qarash yuzaki bo'lib, islom va musulmonlarga haqiqiy baho berish imkonini yo'qqa chiqaradi. "Markaziy Osiyoda zo'ravon islomiy ekstremizm juda kam uchraydigan holat. Dinni o'rganishda uning davlat tartibiga aloqador bo'lmagan boshqa jihatlarini ham o'rganish muhim", - deydi olim. Montgomeriga ko'ra, islom ijtimoiy tartibni saqlashga xizmat qiluvchi axloqiy me'yorlarni hamda hayotning egriligi bilan bog'liq qiyinchiliklarni qanday yengib o'tish yo'llarini o'rgatadi. Shu jihatdan, u dunyoviy davlat boshqaruvidagi kamchiliklarni to'ldirib, to'g'rilab boradi, deydi tadqiqotchi. Montgomerining ta'kidlashicha, dinga amal qilish yo'lini tutgan odam hayotida va qarashlarida radikal o'zgarishlar yuz berishi tabiiy va bu, aslida, salbiy hodisa emas. "Islom yashashning axloqiy yo'llarini taqdim etadi. Markaziy Osiyo sharoitida hukumatlarga shu narsa yetishmaydi. Diniy faoliyat sifatida ko'riladigan ko'plab amallar, aslida, jamiyat uchun ham foydali", - deydi kuzatuvchi. Montgomerining tavsiya qilishicha, islom dinini, xususan, uning Markaziy Osiyo xalqlari hayoti va jamiyatida tutgan o'rnini o'rganishda, noxolislikka yetaklovchi dunyoviy qarashlar chegarasidan chiqib, barcha jihatlarini o'z ichiga oluvchi keng qamrovli yondashuvdan foydalanish kerak.⁵

⁵ Rashid, Ahmed (2007). *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*. Berkeley, California: University of California Press.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Xulosa qilib aytganda, islom ilm dini bo‘lib, ilm islom tarafidadir. Avval g‘arbliklar Islomni ham boshqa dinlar kabi, ilmga qarshi qo‘ydilar. Ammo Islomda hammasi boshqacha bo‘lib chiqdi. Ilm rivojlanib borgan sari uning Islomda kelgan ma‘lumotlarni tasdiqlashi kuchayib bordi. Asta-sekin Islom aqiydasida kelgan ma‘lumotlarning to‘g‘riligiga ilmiy kashfiyotlarni dalil sifatida keltirish yo‘lga qo‘yildi. Bu ish hozir ham davom etmoqda. Shu tariqa Islomdagi aqiydaviy masalalarga ilmiy dalil keltirish yuzaga chiqdi. Islom kishilarni biror ishga buyurgan bo‘lsa, ushbu besh narsani asrash uchun buyurgandir. Islom kishilarni biror narsadan qaytargan bo‘lsa, ushbu besh narsani muhofaza qilish uchun qaytargandir. Insonning baxtu saodatiga oid barcha bugungi kunda ko‘tarilayotgan masalalar mana shu besh muhim narsa – din, jon, aql, nasl va molni asrash, muhofaza qilish ishi bilan bog‘liqdir. Islom ana o‘sha oliy maqsadni amalga oshirgan, yo‘lga qo‘ygan va ular bilan insonlarni manfaatlantirgan. Bu ulkan haqiqatga tarix shohid, ko‘hna insoniyat shohid.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Al-Jallad, Ahmad (30 May 2011). "Polygenesis in the Arabic Dialects". Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics. BRILL. doi:10.1163/1570-6699_eall_EALL_SIM_000030. ISBN 9789004177024.
2. Biard, Aurelie. Bibliography: Religion in Central Asia (Tsarist Period to 2016). CAP Papers 169.
3. <https://www.amerikaovozi.com/a/central-asia-islam/2514565.html>
4. Paksoy, HB. ALPAMYSH: Central Asian Identity under Russian Rule. Hartford, Connecticut: AACAR, 1989. ISBN 978-0962137907
5. Rashid, Ahmed (2007). Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia. Berkeley, California: University of California Press.
6. Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 2. – C. 175-179.
7. Samatov, Khurshid. "Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society." Theoretical & Applied Science 2 (2016): 175-179.
8. Samatov, K. (2016). Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society. Theoretical & Applied Science, (2), 175-179.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th Dec., 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

9. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction. – 2021.
10. Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction. – 2021.
11. Ulmasjonovich, K. S. (2021). Mystical and philosophical foundations of human interaction.

E- Conference Series

Open Access | Peer Reviewed | Conference Proceedings

E-CONFERENCE
SERIES